

DANUTA OPOZDA

POCZUCIE SENSU ŻYCIA I WARTOŚCI MŁODZIEŻY KONTEKSTY PSYCHOPEDAGOGICZNE

Psychopedagogiczna problematyka sensu życia i systemu wartości młodzieży jest wielowątkowa i złożona; multidyscyplinarna i interdyscyplinarna; osadzona zarówno w refleksji i badaniach naukowych, jak również w praktyce życia i doświadczeniu osobistym. Wynika to m.in. – po pierwsze – z wieloaspektowego przedmiotu poznania, tzn. sensu ludzkiej egzystencji i hierarchii wartości, oraz – po drugie – ze specyfiki rozwojowej i wychowawczych kontekstów okresu adolescencji.

Młodość, czyli okres między dzieciństwem a dorosłością, charakteryzuje się dynamicznymi zmianami dokonującymi się we wszystkich sferach rozwojowych człowieka i w różnych obszarach jego życia. To długi etap, obejmujący czas między 10.–12. a 20.–23. rokiem życia, nazywany również adolescencją. Wyodrębnia się w nim okres wczesnej adolescencji (dorastanie) – od około 10.–12. roku życia i późnej adolescencji (młodość) – po 16. roku życia (Oleszkowicz i Sanejko, 2012). Jednym z zasadniczych pytań tego okresu, a jednocześnie zadaniem rozwojowym, jest poszukiwanie i formowanie po raz pierwszy refleksyjnej odpowiedzi na pytanie o sens życia i wartość własnej egzystencji. Kształtowanie poczucia sensu życia pojedynczego człowieka wiąże się z jego rozwojem psychofizycznym, a zwłaszcza ze zmianami dokonującymi się w sferze poznawczej, z procesem formowania się poglądu na świat, krystalizującą się tożsamością i z rozwojem moralnym. Kształtowanie poczucia sensu jest też uwarunkowane wydarzeniami mającymi miejsce w osobistej historii życia, właściwościami i przemianami środowiska społeczno-kulturowego z jego pluralistycznymi tendencjami, zmiennością i destabilizacją,

Dr hab. DANUTA OPOZDA, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Rodziny; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: danan@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4715-9241>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

kryzysem relacji interpersonalnych wyrażającym się głównie w powierzchowności kontaktów, co szczególnie boleśnie jest przeżywane w rodzinie. Określenie sensu własnego życia jest więc ważnym, ale nierzadko trudnym wyzwaniem stającym przed młodym człowiekiem.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zarysu zagadnień dotyczących sensu życia i powiązania z nim systemu wartości w odniesieniu do okresu adolescencji. Należy zwrócić uwagę na to, że podejmowanie tej problematyki powinno uwzględniać także wątki, które są podstawowe, ogólne, które stanowią opis i wyjaśnienie istoty sensu życia i systemu wartości. Wskazują one na „panoramę” zjawisk, a także dylematy i wątpliwości pojawiające się w refleksji w tym zakresie. Pominięcie tych – w pewnym sensie uniwersalnych – wątków utrudnia pełne zrozumienie oraz grozi redukcjonizmem zarówno w postępowaniu badawczym, jak i działalności praktycznej, niezależnie od tego, wobec jakich osób pytania o sens życia i systemy wartości są stawiane. Dodatkowo warto podkreślić, że zagadnienie sensu życia i hierarchii wartości implikuje problemy interdyscyplinarne (Chmielewski, Dudzikowa i Grobler, 2012). Z tego też względu, aby uzyskać szerszy ogłęd, w poniższym tekście refleksję nad sensem życia i systemem wartości młodzieży są poprzedzone treściami ogólnymi („wprowadzającymi”). Dlatego zostanie krótko zaprezentowana panorama zjawisk dotyczących sensu życia, następnie są zasygnalizowane zagadnienia dotyczące systemu wartości, a w ostatniej części – treści odnoszące do sensu życia i systemu wartości młodzieży.

1. SENS ŻYCIA I POCZUCIE SENSU

Pytanie o sens i celowość ludzkiej egzystencji towarzyszy człowiekowi prawdopodobnie od zawsze. Próba odpowiedzi na nie podejmowana jest w wymiarze osobistym, indywidualnym i naukowym na drodze refleksji, analiz i badań o interdyscyplinarnym charakterze. Wyjaśnianie i rozumienie sensu życia oraz złożoności ludzkiej egzystencji ma proveniencję filozoficzną, a także najogólniej łączy się z formułowaniem tez na temat „istoty” i „istnienia” człowieka, czyli w odniesieniu do ontologii, aksjologii i antropologii filozoficznej. Analizy z gruntu antropologii filozoficznej – zarówno co do natury i sposobu bytowania człowieka w świecie, jak i co do możliwości poznawania prawdy, wolności i odniesień do wartości – uzasadniały tezę o osobowym bytowaniu człowieka w świecie. Rozumienie człowieka jako osoby *persony* w perspektywie realistycznej antropologii filozoficznej (personalizm antropologiczny) nawiązuje do filozofii Arystotelesa, Tomasza z Akwinu, Jacques’a Maritaina, Mieczysława A. Krąpca, Mieczysława Gogacza, Karola Wojtyły. Człowieka jako osobę wyróżnia swoiste życie, które w nim się koncentruje, czyli życie

wewnętrzne (Wojtyła, 1982). W tym ujęciu można też poszukiwać źródeł rozumienia sensu ludzkiego życia, który ujawnia się w życiu osobowym, a więc w bogactwie życia wewnętrznego. Atrybuty osobowego istnienia człowieka w świecie są niezbywalne, przypisane nierozłącznie do natury i bytowania człowieka jako człowieka. Należą do nich: poznanie, wolność, miłość, religijność, godność, podmiotowość wobec prawa, zupełność (Maryniarczyk, 2006).

Analizy nad sensem życia człowieka są podejmowane także na gruncie psychologii i pedagogiki egzystencjalnej, których rozwój inspirowany jest filozofią egzystencjalną oraz fenomenologią (Hall i Lindzey, 2002; Tarnowski, 2003). Jednym z centralnych zagadnień stanowiących przedmiot poznania jest proces określania własnego sensu życia i nadawania wartości własnej egzystencji (w opozycji do procesów depersonalizacji, odpodmiotowienia, dehumanizacji i alienacji człowieka). Opis i wyjaśniania fenomenu sensu życia – z wyjątkiem koncepcji behawiorystycznej, której nie interesowało życie wewnętrzne człowieka i jego subiektywny świat – były dokonywane w psychoanalizie Zygmunta Freuda, psychologii indywidualistycznej Alfreda Adlera, neopsychoanalitycznej teorii Ericha Fromma i Karen Horney, przez przedstawicieli psychologii humanistycznej i personalistycznej – Abrahama Masłowa, Carla Rogersa, Gordona Allporta i Charlotty Bühler. Na szczególnie jednak uwagę zasługuje logoteoria i logoterapia Viktora E. Frankla. Jest ona istotnym dopełnieniem i ubogaceniem istniejących już podejść do sensu życia człowieka, eksponując ludzki, duchowy (noetyczny) wymiar egzystencji jednostki. Frankl zauważa, że wiele problemów natury psychiatrycznej powinno być rozwiązywanych w perspektywie antropologii filozoficzno-psychologicznej. Jego zdaniem współczesny człowiek często doświadcza próżni i frustracji egzystencjalnej prowadzącej do nerwicy noogennej. Istnieje zatem potrzeba ogólnego i całościowego widzenia człowieka nie tylko przez pryzmat jego biologii, instynktów, popędów czy reaktywność, lecz także przez rozumienie jego osobowego wymiaru, sensu egzystencji i duchowości. Sens ludzkiego życia można odnaleźć nawet w sytuacjach ekstremalnych i granicznych (Frankl, 1978, 1998; Popielski, 1987a).

Pytanie o sens życia jest gatunkową cechą człowieka, który pyta o sens własnego istnienia, a także innych. Kontekst sensu życia ma historyczny i społeczny charakter, pozwala on na zrozumienie, jak wydarzenia historyczne i przemiany społeczne zmieniają sens oraz jak określają nowe znaczenia. Ma również ontogenetyczny charakter, gdyż wydobywa te kwestie, które wskazują na narastanie problemu sensu życia w rozwoju człowieka.

Rozumienie sensu życia przyjmuje dwa wymiary: obiektywny i subiektywny. Obiektywny wyraża rozumienie sensu życia ujawniającego się w wydarzeniach obiektywnych, dotyczących grup i zbiorowości regulowanych ogólnymi zasadami, prawami (np. natury) i mechanizmami. Związany jest ogólnie z gatunkiem *homo*

sapiens. Subiektywny wymiar jest egzemplaryczny, przynależy do jednostki jako egzemplarza gatunku, zakłada uwzględnienie indywidualnego punktu widzenia i idiograficzną analizę. Chociaż człowiekowi zawsze chodzi o jego sens osobisty, własny, to jednak nie jest możliwe oddzielenie go od sensu pozaosobistego. Co więcej, jeśli ma miejsce utrata sensu, to raczej mamy do czynienia z sytuacjami utraty sensu osobistego z zachowaniem znaczenia sensu obiektywnego, a nie odwrotnie (Popielski, 1993).

Poczucie sensu życia jest indywidualnym i subiektywnym doświadczaniem życia i swojej obecności w świecie. Określenie „poczucie” wyraźnie wskazuje na jego podmiotowy charakter, gdyż *de facto* poza podmiotem nie istnieje, jest z nim związane i jemu służy – musi być zrelatywizowane do podmiotu doświadczającego (Popielski, 1987b). Sens własnego życia określa poziom satysfakcji z własnych wyborów, celowych działań i realizowanych wartości. Poczucie sensu życia immanentnie przynależy do człowieka, jest doświadczane tylko na poziomie osobowym (Frankl, 1978). Poczucie sensu życia jest przejawem w pełni rozwiniętej i rozwijającej się nadal osobowości (Dąbrowski, 1996; Frankl, 1978; Popielski, 1993). Człowiek potrzebuje nadać swemu życiu sens i znaczenie, potrzebuje je uzasadnić i ukierunkować na zaakceptowane przez siebie cele. Poszukuje sensu własnej egzystencji. Rezygnacja z tych poszukiwań, utrata potrzeby sensu życia uruchamia proces destrukcji. Potrzeba sensu życia jest wysoko zlokalizowana w hierarchii potrzeb i jest określana jako „potrzeba potrzeb” czy też „metapotrzeba”. Jej istotą jest możliwość zrozumienia i zaaprobowania swojego działania (Obuchowski, 1983, 2001).

W strukturze sensu życia wyodrębnia się następujące elementy: 1) intelektualny, odnoszący się do poznania natury życia ludzkiego, umożliwiający poznawanie siebie i sensu swego życia; 2) emocjonalno-uczuciowy, związany ze zdolnością doświadczania siebie i reagowania na wartości; 3) wolitywno-dążeniowy, wskazujący na zdolność w zakresie dokonywania wyborów w perspektywie przyjętego systemu wartości oraz 4) egzystencjalno-działaniowy, wyrażający akceptację dla swego konkretnego życia i zaangażowania w nie (Popielski, 1987b). Warto również zwrócić uwagę na takie elementy, jak światopogląd, motywacyjne znaczenie wartości, rozległość sensu (zróznicowane obszary, które są źródłami sensu życia) oraz głębię sensu, która wskazuje na jakość doświadczenia sensu życia, tzn. określa, czy jest płytkie, niespójne i powierzchowne, czy też zintegrowane, głębokie i całościowe (Oleś, 2005; Reker, 2000).

Uznawanie własnego życia za sensowne ma duże znaczenie w funkcjonowaniu człowieka. Przede wszystkim odkrywanie sensu własnego życia wymusza eksplorację otoczenia i poszukiwanie odpowiedzi na pytania o naturę świata, człowieka, a także miejsce jednostki w świecie. Wynikające z potrzeby nadania sensu swemu życiu rozpoznawanie świata i siebie zwiększa orientację w otoczeniu i jest zara-

zem warunkiem uzyskania wewnętrznej równowagi. Realizacja sensu życia staje się także motywem uzasadniającym, uruchamiającym i regulującym postępowanie człowieka. Poczucie sensu życia i kontroli nad nim ułatwia adaptację w sytuacjach trudnych, sygnowanych cierpieniem (Obuchowski, 1983; Oleś, 2005).

Badania prowadzone głównie na gruncie psychologii wskazują, że wysokie poczucie sensu życia pozostaje w związku z takimi cechami, jak poczucie kontroli wewnętrznej (wewnątrzsterowność), podejmowaniem działań konstruktywnych i zachowań nakierowanych na osiągnięcie nowych wartości. Osoby, które dążą do odkrywania i realizacji sensu życia, charakteryzuje zdolność do introspekcji oraz podejmowania wysiłku refleksji nad istotą i sensem własnej egzystencji. Niskie poczucie sensu życia współwystępuje z zewnątrzsterownością, ze spostrzeganiem swojego życia jako uwikłane, determinowane otoczeniem, niższym poczuciem bezpieczeństwa, z trudnościami w kształtowaniu własnej tożsamości i określaniu wolności osobistej, z poczuciem osamotnienia, apatią, trudnościami w relacjach interpersonalnych, ze wzrostem zachowań ryzykownych u młodzieży, z gorszym przystosowaniem, niższą skutecznością działań i niezadowoleniem z życia, z lękiem – aż po objawy depresji i neurastenii (Diener, Lucas i Oishi, 2002; Obuchowski, 1983, 2001; Pilecka, 1986; Płużek, 1997; Skrzypińska, 2002). Można uogólnić, że zachowanie zdrowia psychicznego i fizycznego (także w znaczeniu odporności biologicznej) wiąże się z rozwiązywaniem problemów egzystencjalnych i nadawaniem znaczenia i sensu własnemu życiu, natomiast poczucie pustki egzystencjalnej jest związane z dyskomfortem fizycznym i psychicznym.

2. SYSTEM WARTOŚCI I PROCES WARTOŚCIOWANIA

Pojęcie sensu życia ukierunkowuje na ten sposób wyjaśnień, w którym „sens” rozumie się jako rację, przyczynę celową czegoś (Stróżowski, 2005), a ponieważ cel zazwyczaj jest utożsamiany z dobrem, a szerzej z wartościami, w związku z tym zagadnienie sensu życia obejmuje wymiar aksjologiczny. Subiektywna satysfakcja z życia, a więc dostrzeganie w nim celowości i sensu wynika z ukierunkowania człowieka na wartości, które nadają treść egzystencji ludzkiej. Utrata sensowności własnego życia wynika z braku wartości znaczących dla egzystencji albo z niedojrzałego i niehierarchizowanego systemu wartości, nastawionego na realizację podstawowych potrzeb, a nie potrzeb związanych z osobowym stylem życia (Popielski, 1987, 1993).

Filozoficzna tradycja odwołuje do trzech podstawowych wartości („transcendentalia”): prawdy, dobra i piękna. Główne problemy aksjologii filozoficznej dotyczą: 1) istoty i rodzaju wartości; 2) ewentualnej hierarchii wartości; 3) sposobu istnienia wartości; 4) sposobu poznawania wartości; 5) charakteru wypowiedzi

o wartościach; 6) pozycji wartości w bycie, w życiu człowieka i w jego kulturze (Stępień, 1980, s. 84). Poznanie wartości i sposobu ich istnienia jest przedmiotem filozoficznego sporu. Zwolennicy obiektywizmu aksjologicznego (zgodnie z tradycją filozoficzną Platona, Arystotelesa, Tomasza z Akwinu, Schellera) są zdania, że wartość jest poznawana i istnieje niezależnie od podmiotu poznającego, gdyż jest cechą przynależącą przedmiotowi. Przedstawiciele subiektywizmu ujmują wartość jako cechę przedmiotu nadaną przez podmiot poznający, związaną z doznawanymi emocjami i przeżyciami.

Nie wnikając w dywagacje filozoficzne, należy stwierdzić, że świat ludzki to świat wartości, i na ogół przyjmuje się, że wartością jest to, co cenne, to, co zgodne z naturą. Jednak w obliczu gwałtownych i globalnych przemian aktualne jest pytanie o trwałość wartości podstawowych związanych z prawdą, dobrem i pięknem – wartości poznawczych, moralnych i estetycznych. W ogólnoswiatowe tendencje w zakresie przemian wartości i norm społecznych są uwikłane procesy modernizacji i globalizacji zachodzące w wymiarze terytorialnym oraz czasowym. Obserwuje się wyższe preferencje dla wartości świecko-racjonalnych i postmaterialistyczno-indywidualistycznych, zjawisko fragmentaryzacji, wyodrębniania oraz autonomizacji sfer wartości i zróżnicowania kryteriów ocen wartościujących (Jasińska-Kania, 2008). Przesunięcie wartości następuje też w kierunku większej otwartości kulturowej, permisywizmu i tolerancji na tak zwaną „inność”. Niestabilność wartości toruje drogę relatywizmowi i nihilizmowi, a ten umacnia destabilizację i dezorientację aksjologiczną. Zbyt szybko zachodzące przemiany w tym zakresie odnoszące się do wielu dziedzin życia utrudniają – zwłaszcza młodemu pokoleniu – odnalezienie się w tej aksjologicznej zmienności, rozpoznaniu i internalizacji zasad oraz norm, które miałyby pomóc w adaptacji i funkcjonowaniu w różnych rolach społecznych. Od ponad dwóch dekad zauważa się przemiany w zakresie wartości moralnych, które są wynikiem rozprzestrzeniającej się tendencji postmaterialistycznej charakteryzującej się pluralizmem wartości i różnorodnością stylów życia. Wartości moralne stają się mniej cenione w wymiarze moralności osobistej, społecznej i obywatelskiej. Pojawiają się określenia jak „wolny rynek” wartości moralnych czy „wartości drugiego planu” w regulowaniu życia codziennego jednostki i społeczeństwa, w ramach których odchodzi się od tego, co słuszne, w kierunku tego, co korzystne (Mariański, 2001, 2023; Podstawka, 2017).

Tymczasem struktura bytowa człowieka jest podstawą integrowania wartości poznawczych, moralnych i estetycznych na poziomie biologicznym, psychicznym i egzystencjalnym. Żaden z tych poziomów nie może być pominięty i żadnej z tych wartości nie można realizować w oderwaniu od innych. Układ wartości na każdym poziomie ma znaczenie dla uznawania sensu własnej egzystencji. Może on przyjąć formę „rzędowną” (powyższe rodzaje wartości mają podobną wagę), „warstwową”

(jeden rodzaj wartości podporządkowany jest innemu), „piramidalną” (jedna wartość jest zabsolutyzowana, a na skutek jej załamania ulega rozbiću całość piramidy) oraz „hierarchiczną” – najbardziej korzystna forma, ponieważ wartości naczelne występują z innymi wartościami egzystencjalnie znaczącymi. W tym wypadku każdy wymiar egzystencji człowieka jest reprezentowany w wartościach, ale priorytet uzyskują wartości typowo ludzkie (Popielski, 1987).

Wartości ułożone w hierarchię (system) są względnie trwałe i transsytuacyjną strukturą psychiczną. Według Milтона Rokeacha wartości są istotną częścią (podsystemem) osobowości obok podsystemu postaw, przekonań na temat „Ja”, przekonań dotyczących osób znaczących i obiektów niespołecznych. Zdaniem Rokeacha, „System wartości jest trwałą organizacją przekonań o preferowanych sposobach postępowania lub ostatecznych stanach egzystencji, uporządkowanych według względnej ważności” (Rokeach, 1973, s. 5, za: Brzozowski, 1996, s. 4). Wartości w systemie tworzą hierarchiczny układ. Dynamika zmian i reorganizacja przekonań zależy od tego, czy w systemie mają one lokalizację centralną czy bardziej peryferyjną. Wartości są przekonaniem położonym z reguły centralnie, w związku z tym trudniej podlegają zmianie, ale jeśli już dochodzi do ich przeorganizowania, to pociąga to za sobą zmiany w całym systemie poznawczym. Wartości niosą ze sobą informacje o celach, do których ludzie dążą. Cele mogą mieć charakter ostateczny i instrumentalny. Rokeach wyróżnił wartości ostateczne (np. bezpieczeństwo narodowe/rodziny, dojrzała miłość, dostatnie życie, mądrość, świat piękna, wolność, zbawienie), które są ponadsytuacyjnymi i najważniejszymi celami życia człowieka, oraz wartości instrumentalne (np. ambitny, czysty, intelektualista, kochający, odważny, pomocny, posłuszny), które wskazują na ogólne sposoby postępowania i umożliwiają realizację wartości ostatecznych.

System wartości ma podmiotowy i zindywidualizowany charakter. Zazwyczaj człowiek dorosły kieruje się w życiu systemem złożonym z kilkunastu wartości, które są podstawą niezliczonej ilości postaw i nieustannie dokonujących się procesów wartościowania (Wojcieszke, 2002). System wartości pełni podstawową funkcję w ocenianiu i kategoryzacji obiektów, organizacji doświadczenia, a także płynącej z niego wiedzy o sobie i otoczeniu. Złożoność i integracja systemu wartościowania jest warunkiem zdrowego funkcjonowania jednostki, określa także poczucie sensowności własnego życia (Hermans, 1994; Oleś, 1995, 2005; Opozda, 2012). Wśród różnorodnych wartości na poziomie jednostkowym każdy człowiek określa formę i treść własnego układu wartości i sposobu ich realizacji. Dzięki indywidualnemu potencjałowi i procesom socjalizacji pierwotnej i wtórnej odkrywa je i internalizuje, ma zdolność korygowania wartości na różnych etapach swej biografii w perspektywie celów życiowych i zadań dalekich. Brak wartości ukierunkowujących egzystencję ludzką i nadających jej sens jest przyczyną życiowego zagubienia

i dezorientacji. Tego rodzaju sytuacje odkrywają, jak istotne funkcje w życiu pojedynczego człowieka i grup społecznych pełnią wartości.

3. SENS ŻYCIA I WARTOŚCI MŁODZIEŻY

Tłem i podstawą procesu kształtowania poczucia sensu życia są ogólne prawidłowości rozwoju psychofizycznego człowieka. Proces ten może przebiegać z różną intensywnością i odmiennie przejawiać się w indywidualnej, konkretnej biografii (Popielski, 1993). Kształtowanie poczucia sensu własnej egzystencji jest uwarunkowane nie tylko rozwojem psychicznym i osiągnięciami rozwojowymi, głównie w zakresie sfery umysłowej, lecz także wieloma czynnikami psychicznymi, rodzinnymi, społecznymi, zdrowotnymi i ogólną sytuacją życiową. Dojrzewanie i rozwój struktur psychicznych, gromadzone doświadczenie, przede wszystkim w rodzinie, w kontaktach z osobami znaczącymi, a także w innych środowiskach w okresie wczesnego, średniego i późnego dzieciństwa jest ważnym etapem kształtowania poczucia sensowności życia i przygotowaniem do podjęcia wysiłku refleksji nad własną egzystencją. Kluczowe jest wprowadzanie dziecka w świat wartości i znaczeń w procesach pierwotnej i wtórnej socjalizacji.

W okresie dorastania (po 10.–12. roku życia) a szczególnie w okresie późnej adolescencji (po 16. roku życia) ma miejsce pierwsze refleksyjne i świadome bilansowanie oraz określenie poczucia sensu własnego życia. Pytanie o wartość własnej egzystencji i poszukiwanie odpowiedzi na nie towarzyszy człowiekowi potem w kolejnych etapach życia. Poczucie sensu życia jako zmiana rozwojowa nie ma charakteru liniowego. Doświadczenie sensowności życia może nawet diametralnie zmienić się w toku całego życia, zwłaszcza wówczas, gdy życiu sens nadaje jakiś wąski obszar aktywności, która z różnych przyczyn zostaje zablokowana lub staje się źródłem stresu, niespełnionych oczekiwań i wielu frustracji. Z perspektywy antropologiczno-psychologicznej dopiero starość jest tym okresem, w którym sens życia ujawnia się w pełni. „O sensie życia ujmowanego w całości możemy coś powiedzieć dopiero po jego dokonaniu. Póki nie zostało dopełnione – można mówić tylko o postulowaniu jego sensu” (Stróżewski, 2005, s. 479). W kontekście oceny sensowności życia człowiek w cyklu rozwoju w różnym stopniu ukonkretnia plany, jest zmotywowany do działania, restrukturyzuje własne doświadczenia, reorganizuje strukturę życia czy też nabiera ostrożności i rozważa w podejmowanych decyzjach i dokonywanych wyborach. Poszukiwanie sensu życia, wysiłek z tym związany, przeciwstawianie się jego utracie jest naturalnym atrybutem rozwoju człowieka świadczącym o wzrastającej wrażliwości, refleksyjności i mądrości, a także o normie, zdrowiu i osiągnięciu dojrzałości osobowej.

Uzyskanie przez młodzież zdolności do nadawania sensu temu, w czym uczestniczy, obiektom otoczenia i własnemu życiu wiąże się z potrzebą wyznaczania celów osobistych, kształtującą się w tym okresie formułowaną tożsamością osobistą i społeczną, hierarchią wartości oraz poglądem na świat (Obuchowska, 2000). Młodzież staje przed wyzwaniem formułowania i weryfikacji celów i planów życiowych. Ta „przyszłościowa orientacja” łączy się z podejmowaniem problemów egzystencjalnych i wiążących się z nimi obawami, zagrożeniami i lękami (Oleszkowicz i Senejko, 2012, s. 271).

Kształtowanie systemu wartości – tak ważne dla uznawania sensowności własnego życia w okresie młodzieńczym (późnej adolescencji) – pozostaje nadal w procesie formowania. Dotychczasowe przekazy, przykłady, identyfikacje z wzorami osobowymi, funkcjonowanie w świecie wartości, sensów i znaczeń we wcześniejszych etapach rozwoju miało charakter heteronomiczny, a więc kluczowe były wpływy zewnętrzne. Kształtowanie moralności i systemu wartości dokonywało się wówczas poprzez „nadanie” przez autorytety, modele i wzory dorosłych, rówieśników pozostających w bezpośrednim i pośrednim kontakcie, w procesie naśladownictwa, modelowania i identyfikacji. W okresie adolescencji stopniowo ulega to zmianie. Intensywnie rozwijająca się sfera intelektualna, zdolności do abstrakcji, myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego, wzrastający krytycyzm, zdolności do refleksji, analiz i porównań, zainteresowanie życiem społecznym, moralnym, a przy tym spotęgowana potrzeba autonomii i niezależności sprawia, że młodzież konfrontuje dotychczasowe przekazy i dąży do samodzielnego przepracowania i sformułowania systemu wartości. Znamienne i reprezentacyjne dla pokolenia nastolatków jest deklaratowanie przez pewną młodą osobę hasła „System wartości w przebudowie – za utrudnienia przepraszamy”.

Znaczny udział w porządkowaniu wartości i w procesie ustalania ich hierarchii ma grupa rówieśnicza. Identyfikacja z grupą i kształtujące się poczucie przynależności do niej nie tylko ułatwia weryfikację preferowanych wartości, lecz także wzmacnia procesy związane z wyznaczaniem celów życiowych i nadawaniem sensu własnej egzystencji. Internalizowane normy i wartości młodzież uznaje za uniwersalne i konieczne do respektowania w zachowaniach własnych i innych. Różnią się one jednak ze względu na cele i orientacje światopoglądowe grupy, z którą identyfikuje się młodzież. Inne wartości i normy będą preferowane przez grupy dla przykładu o charakterze religijnym czy ekologicznym, a inne przez grupy anarchistyczne.

To zróżnicowanie w hierarchii wartości, postawach, światopoglądzie i stylach obserwuje się od dziesiątek lat w kolejnych pokoleniach młodzieży (Gurycka, 1991; Mariański, 1995, 2023; Podstawka, 2017; Przeclawska i Rowicki 1997; Szymczak i Adamczyk, 2022; Świda-Zięba, 1995). Podstawowy udział w kształtowaniu hierarchii wartości młodzieży mają jednak przede wszystkim rodzice, ponieważ wartości

przejmowane od rówieśników dotyczą zazwyczaj spraw błahych (Obuchowska, 2001). Chaos moralny, szybkie tempo, wielość i zasięg zachodzących obecnie zmian utrudnia części młodzieży formułowanie dalekosiężnych celów życiowych, powoduje zagubienie, bezradność, niestabilność i poczucie tymczasowości, utrudnia odnajdowanie własnego miejsca w życiu, które można uznać za sensowne i wysoce jakościowe.

Poczucie sensu życia często jest rozumiane także w kategorii oceny jakości życia i dobrostanu psychicznego, nie jest też określane zero-jedynkowo (jest lub nie), lecz jako ocena przyjmująca różne wartości. Interesujących danych w tym zakresie dostarczają raporty badań przeprowadzonych wśród dzieci i młodzieży w 2021 i 2022 r. na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka, Mikołaja Pawlaka. Okazuje się, że dobrostan psychiczny i ocena jakości życia spada wraz z wiekiem dzieci i młodzieży. Połowa z reprezentatywnej grupy młodzieży polskiej ($N = 2156$) jest zadowolona ze swojego życia i odczuwa radość, w niskim stopniu lub wcale nie odczuwa zadowolenia z życia 20% badanych, pozostałe osoby mają ambiwalentną ocenę (Raport Rzecznika Praw Dziecka, 2021). Utrata radości i zadowolenia z życia koresponduje ze wzrostem wśród młodzieży tendencji depresyjnych i samobójczych. Istotnych uwarunkowań tych tendencji można upatrywać w korozji więzi rodzinnych i przyjacielskich oraz ekspansji indywidualizmu w przestrzeni społeczno-kulturowej, który wzmaga poczucie samotności i alienacji, co jest szczególnie ważne w odczuwaniu sensu życia. Potwierdzają to m.in. badania prowadzone wśród lubelskiej młodzieży. Badanie przeprowadzone w 2020 i 2021 r. wśród młodzieży w wieku od 18 do 24 lat, w grupie losowo dobranej 1003 osób, pokazały, co nadaje jakość i sens życiu, a więc jest określone przez młodzież jako wartości (Szymczak i Adamczyk, 2022).

Wartości nadające sens życiu w opinii maturzystów podane w procentach (dziecięć najważniejszych):

- miłość, wielkie uczucie – 51,9
- zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół – 50,9
- szczęście rodzinne – 46,3
- działanie i dążenie do wybranego celu – 45,7
- znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie oraz poczucie, że jest się w nim przydatnym i potrzebnym – 44,7
- pieniądze, dobrobyt, komfort życia, przyzwoita pozycja materialna – 42,0
- zdobycie indywidualności, własnego stylu, umiejętności bycia sobą – 38,1
- wykształcenie, dążenie do wiedzy – 30,4
- praca, którą się lubi – 28,6
- spokojne życie bez niespodzianek – 15,4.

Wyniki wskazują, że sens życia nadają przede wszystkim kontakty z drugim człowiekiem, bliskie więzi – miłość, przyjaźń, rodzina. Te preferencje wzmacnia

wynik uzyskany w tych samych badaniach w odpowiedzi na pytanie o problemy, z którymi mierzy się współczesna młodzież. Ponad połowa (54,4%) badanych wskazuje na samotność, a więc frustrację potrzeb społecznych oraz brak bliskich relacji i więzi społeczno-emocjonalnych. Najczęściej jednak wskazywaną kategorią w odpowiedzi na to pytanie było poczucie bezsensu i beznadziei – 58,1%. Niepokojąco duża grupa młodzieży stwierdza, że jest to współcześnie najważniejszy problem młodych ludzi. Nie zauważają tego badani nauczyciele, którzy tak twierdzą w 38,2% i którzy także w mniejszym stopniu (35,3%) uważają samotność za problem młodych ludzi. Tymczasem dla rozwoju, autentycznego istnienia i zadowolenia z życia człowiek niezależnie od wieku potrzebuje bliskiego kontaktu z drugim człowiekiem, dzięki któremu może określić swoją indywidualność i odrębność, przynależność i identyfikację oraz odnaleźć poczucie sensu i wartość własnej egzystencji.

Utratę sensowności życia i doświadczanie egzystencjalnej pustki, w znaczeniu jej uwarunkowań, źródeł i konsekwencji, należy rozumieć jako problem wychowawczy. Wychowanie integralne powinno uprzedzać proces utraty sensu i narastania frustracji egzystencjalnej. Zwłaszcza w codziennym wychowaniu w rodzinie ujawniają się i są realizowane wartości, które rodzic subiektywnie ceni i uznaje za istotne w wychowaniu dziecka. Podkreśla się wartości, które chce mu wpoić i przekazać, które nadają sensowność życiu rodzica, dziecka i rodziny. Warto też zauważyć, że w procesie kształtowania poczucia sensu życia dzieci i młodzieży ma znaczenie to, jaki sens nadaje własnemu życiu rodzic i wychowawca. Badania pokazują, że im wyższe poczucie sensu życia ma rodzic, tym bardziej nie tylko jest on zaangażowany w wychowanie dziecka, ale również dba o jakość relacji z dzieckiem, co zaspokaja potrzeby społeczne i emocjonalne dziecka, zapobiegając samotności i alienacji (Opozda, 2012).

Odkrywanie sensu egzystencji jest związane z pracą własną i wysiłkiem, wymaga samowychowania i samodoskonalenia. W okresie adolescencji naturalną i normatywną potrzebą jest praca nad sobą i potrzeba kierowania swoim życiem. Rozwój sfery wolicjonalno-dążeńowej i poznawczej jest zarówno podstawą, jak i motywacją do samodzielnego kształtowania własnego życia, wyznaczania dalekosiężnych planów i nadawania życiu sensu.

*

W działalności badawczej oraz w praktyce psychologiczno-pedagogicznej istotne jest dążenie do respektowania złożoności fenomenu poczucia sensu życia i hierarchii wartości, unikanie fragmentaryzacji i traktowania tych „egzystencjalnych zjawisk” jako przede wszystkim doświadczenia podmiotowego, intymnego. Poczucie sensu życia jako kategoria ściśle podmiotowo-osobowa zespolona z istotą egzystencji ludzkiej nie jest warunkowana dziedzicznie, nie podlega też wyuczeniu

i treningowi. Nie zależy wprost od struktury osobowości, wykształcenia czy pochodzenia społecznego (Popielski 1993). Z jednej strony jakościowe zmiany rozwojowe, doświadczenia życiowe i kontekst zewnętrzny jest podstawą określania sensu życia, z drugiej odczuwanie sensu i jego urzeczywistnianie dynamizuje rozwój, prowadzi do samoaktualizacji i samodoskonalenia. Stracić sens i zrezygnować z jego poszukiwania, zdaniem Frankla (1978), prowadzi do zatrzymania i destrukcji rozwoju człowieka. Wyzwaniem osobistym każdego młodego człowieka i wyzwaniem osób towarzyszących mu w rozwoju jest odnajdywanie wartości i życie według nich, ponieważ one określają cele i nadają życiu sens.

BIBLIOGRAFIA

- BRZOWSKI, P. (1996). *Skala Wartości (SW)*. Polska adaptacja *Value Survey M. Rokeacha*. Podręcznik. Warszawa: b.w.
- CHMIELEWSKI, A., DUDZIKOWA, M., i GROBLER, A. (red.) (2012). *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności. Między ideą a praktyką*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- DĄBROWSKI, K. (1996). *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DIENER, E., LUCAS, R. E., i OISHI, S. (2002). Subjektive Well-being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. W: C. R. Snyder, i S. J. Lopez (red.), *Handbook of Positive Psychology* (s. 63–73). Oxford: Oxford University Press.
- FRANKL, V. E. (1978). *Nieuświadomiony Bóg* (Tłum. Bohdan Chwedeńczuk). Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- FRANKL, V. E. (1998). *Homo patiens* (Tłum. R. Czernecki, Z. Jaroszewski). Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- GURYCKA, A. (1991). *Światopogląd młodzieży*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- HALL, C. S., i LINDZEY, G. (2002). *Teorie osobowości* (Tłum. J. Kowalczevska, J. Radzicki). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- HERMANS, H. J. M. (1994). The Personal Meaning of Values in a Rapidly Changing Society. *The Journal of Social Psychology*, 134(5), 569–579. <https://doi.org/10.1080/00224545.1994.9922987>
- JASIŃSKA-KANIA, A. (2008). Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i w Europie. W: J. Mariański, i L. Smyczek (red.), *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie* (s. 15–35). Kraków: Wydawnictwo WAM–Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- MARYNIARCZYK, A. (2006). Antropologiczne źródła pedagogiki rodziny w ujęciu Księdza Józefa Wilka. W: B. Kiereś, M. Nowak, i D. Opozda (red.), *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka SDB (1937-2003)* (s. 65–79). Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL.
- MARIAŃSKI, J. (1995). *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*. Lublin: RW KUL.
- MARIAŃSKI, J. (2001). *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- MARIAŃSKI, J. (2023). *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku (analizy socjologiczne)*. Lublin: Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie.
- OBUCHOWSKA, I. (2001). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, i J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. T. 2: Charakterystyka okresów życia człowieka*. (s. 163–202). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- OBUCHOWSKI, K. (1983). *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: PWN.
- OBUCHOWSKI, K. (1989). *W poszukiwaniu właściwości człowieka*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- OBUCHOWSKI, K. (2001). *Człowiek, dążenia, sens. Myśli wybrane*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- OLESZKOWICZ, A., i SENEJKO, A. (2012). Dorastanie. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 259–287). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- OLEŚ, P. K. (1995). *Kryzys „połowy życia” u mężczyzn. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: RW KUL.
- OLEŚ, P. K. (2005). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- OPOZDA, D. (2012). *Studium pedagogiczne wiedzy rodziców i jej korelatów*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- PILECKA, B. (red.) (1986). *Osobowościowe i środowiskowe korelaty poczucia sensu życia*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- PLUŻEK, Z. (1997). Samobójstwo jako wyraz autodestrukcji. W: P. Oleś (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 11–39). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- PODSTAWKA, K. (2017). *Młodzież szkolna wobec wartości moralnych. T. 1: Wartości moralne w stylach życia młodzieży*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- POPIELSKI, K. (red.) (1987a). *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*. Lublin: RW KUL.
- POPIELSKI, K. (1987b). „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii* (s. 107–141). Lublin: RW KUL.
- POPIELSKI, K. (1993). *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: RW KUL.
- PRZECLAWSKA, A., i ROWICKI, L. (1997). *Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- REKER, G. T. (2000). Theoretical Perspective Dimensions, and Measurement of Existential Meaning. W: G. T. Reker, i K. Chamberlain (red.), *Exploring Existential Meaning* (s. 39–55). Thousand Oaks, CA: Sage.
- RAPORT RZECZNIKA PRAW DZIECKA. (2021). *Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce*. <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport-Rzecznika-Praw-Dziecka-Og%C3%B3lnopolskie-badanie-jako%C5%9Bci-%C5%BCycia-dzieci-i-m%C5%82odzie%C5%BCy-w-Polsce-PDF.pdf>.
- ROKEACH, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- SKRZYPIŃSKA, K. (2002). *Pogląd na świat a poczucie sensu i zadowolenia z życia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- STRÓŻEWSKI, W. (2005). *Istnienie i sens*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- SZYMCZAK, W., i ADAMCZYK, T. (2022). *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- ŚWIDA-ZIĘBA, H. (1995). *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW.
- TARNOWSKI, J. (2003). Pedagogika egzystencjalna. W: Z. Kwieciński, i B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki* (t. 1, s. 248–261). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WOJCIESZKE, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- WOJTYŁA, K. (1982). *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

POCZUCIE SENSU ŻYCIA I WARTOŚCI MŁODZIEŻY
KONTEKSTY PSYCHOPEDAGOGICZNE

STRESZCZENIE

Artykuł podejmuje problematykę poczucia sensu życia młodzieży. Kolejno omówiono zagadnienie rozumienia sensu życia – jego strukturę, funkcje i podmiotowy charakter. Przedstawiono niektóre kwestie związane z systemem wartości i procesami wartościowania. Zwrócono uwagę na filozoficzną proveniencję omawianych wątków. W dalszej części nawiązano do rozwojowych i wychowawczych aspektów kształtowania poczucia sensu życia młodzieży oraz podano przykładowe wyniki badań nad deklarowanymi przez młodzież wartościami mającymi znaczenie w określaniu sensu własnego życia.

Słowa kluczowe: młodzież; sens życia; poczucie sensu; system wartości; rozwój

THE SENSE OF MEANING AND VALUE OF LIFE IN YOUNG PEOPLE
PSYCHOPEDAGOGICAL ASPECTS

SUMMARY

The article addresses the issue of young people's sense of meaning in life, discussing how meaning of life is understood – its structure, function and subjective character. Some issues related to the value system and valuation processes are presented, considering attention the philosophical background of such topics. The article touches on developmental and educational aspects of shaping the sense of meaning in young people's lives. Examples of research results related to the values declared by young people as important in determining the meaning of their own lives are given.

Keywords: youth; meaning of life; sense of meaning; system of values; development